

Sorsirodalom vagy/és szerepköltészet?

Morfondírozás Szócs Géza munkásságáról és utókoráról

Hiánya embervesztésként mérhetetlen; ráadásként az irodalomtörténeti értékelés számára is megrázó esemény egy korszakos jelentőségű alkotó váratlan távozása: alkotói minőségének új szakasza kezdődik, átértékelése a lezárt (?) életmű ismeretében; a köztudatba beágyazódás vagy elhalványulás ideje. Szócs Géza munkásságának beépülése a lehetséges kanonizációs folyamatba azonnal megkezdődött: irányjelzője egy igényes konferenciakötet, amely kizárólag a költészetére összpontosít.¹

Joggal. Szócs Géza legelsősorban költő, minden egyéb (sok és változatos) szerepe vagy póza költészetének valószínűleg nélkülözhetetlen attribútuma volt. A nagy játékos szenvedélyével alakított vagy vállalt szerepeinek – minden látszat szerint – sikeres megvalósulása emeli alkotói személyiségét egy művészetpszichológiai tézis modelljévé. Miszerint az irodalom, a művészet legjelesebbjeinek „kiválasztódása” jobbára ugyanazon elvek alapján valósul meg, mint a társadalom más területein, például a politikában a vezér feltörése: a társadalmi történések egy adott pillanatában olyan személyiség(ek) lép(nek) reflektorfénybe, aki(k)nek tehetsége, pszichofizikai alkata és megjelenése, a származás és környezet minden eleme úgy adódik össze, hogy leginkább beteljesíti(k) a közösség által egyelőre megfogalmazhatatlan elvárásokat.

Szilágyi Domokos 1969-ben radikálisan szembefordult az erdélyi költészet nemes, de megrekedt hagyományt átörökítő eszményével, amely az esztétikai szépet elsősorban szóképekkel, a nyelv metaforikus áthangelésével valósítja meg (*Búcsú a trópusoktól*). Mintegy erre a forradalmi változásra reflektálva jelenti be Székely János 1973-ban „a költészet halálát”: „...a régi módon nem lehet már írni. [...] az új módon nem érdemes. [...] Ars poeticám a hallgatás.” Ugyanebben az irodalomtörténeti pillanatban jelenik meg a fiatal Szócs Géza azzal a nagy elszánással, hogy a költői szót nem lehet elnémítani, mert képes mindig az aktuális korhangulatot, épp a kételyeket nyelvi változatokkal kifejezni: „kérdésekre kell felelned éppen most és [...] // még egyszer megpróbálkozni verssorok / kapsaiba szorítani az idegeim hálóján / átcusuzamlót – ezt kellene / pátosz képek és hasonlatok nélkül – csak úgy /

ahogy tényleg van”. (*A száztizenhetedik búcsúzás*) A tanulmánykötet szerzői ezt a költő indulását meghatározó alaphangot érvényesnek tekintik, és kiterjesztik az életmű teljességére. Legalábbis az értekezéseket egybeszerkesztő, bevezetővel ellátó Bollobás Enikő a maga értelmezésével evidenciának tekinti azt a felfogást, miszerint Szócs Géza költészete radikális hangnemváltással, mindennemű szimbolikus, metaforikus, mögöttes jelentést hordozó képalkotás, kétdimenziós-áthallásos nyelvhasználat tagadásaként bontakozott ki. Azt pedig, hogy „a szimbolikus-

Szócs Géza
Fotó:
Takács István,
© Wikimedia
Commons

¹ *Emontekiő és környéke. Tanulmányok Szócs Géza költészetéről.* Szerk. BOLLOBÁS Enikő. Az Irodalmi Jelen 2021. augusztusi Különkiadása.

metaforikus-mitologizáló írásmód”, a „konfesszionális élményköltészet” helyett miként konstituálódik egy „lineáris-egyszintű, metonimikus-allegorikus poétika”, két tényezővel szemlélteti. A poézison túli szférában „az erdélyi nonkonformista hagyományhoz” kapcsolódó „erkölcsi bátorsággal”; azon belül pedig „az isteni lényeg bennléteségének mintájára” megragadható „bennvalóság- és bennfoglaltság-konstrukciók” által.

Sok évvel ezelőtt írtam már arról: a történettudomány, a szociológia, pszichológia (stb.) – mind képes arra, hogy egyértelmű terminológiával, világos fogalmazással az igényes átlagolvasó számára érthetővé tegye fontos, közérdekű szövegeit. Egyedül az irodalom tudománya és elmélete nem hajlandó elvégezni ezt a fáradságos műveletet: minél kevesebb szépirodalmat olvasnak az emberek, annál inkább elidegeníti a kevés érdeklődőt is az exegéták belterjes és gyakorta követhetetlen fogalomhasználata. A filozófiai hermeneutikából kölcsönvett „bennléteség” például olyannyira „tágasságos” jelentésű lesz, hogy bármely költemény alapján bármit belemagyarázhatok. A tanulmánykötet intellektuális egységét pedig elsősorban az teremti meg, hogy a Bollobás által elemzett domináns poétikai funkció (mindenekelőtt a játékos öncélúsággal építkező, kép-telenül mégis költészetté stilizált nyelvhasználat) valamennyi tanulmányban evidenciaként jelenik meg. Többletként Horváth Kornélia például a szerepjátékok sokaságában vizsgálja a szerzői én önazonosságának megvalósulásait, mindenekelőtt magyar és világirodalmi intertextuális rokonságok végeláthatatlan hálójában. Kurdi Mária szinte pozitivistá, precíz adatfeldolgozással tekinti át Szócs műfordítói munkásságát, kiterjedt külföldi kapcsolatait és a költő idegen nyelveken tolmácsoló, lenyűgöző mennyiségű szövegét. Hegyi Pál azzal egészíti ki a „nyelvi bennvalóság” újfent hosszasan kifejtett heideggeri gondolatát, hogy útnak indítja eme sajátos költői nyelv poétikai és retorikai alakzatainak szakszerű, részletező elemzését. Turczi István és Farkas Wellmann Endre esszébe oltott emlékidéző írásaitól eltekintve, szubjektív olvasatomban, mint értekező, Vöő Gabriella képvisel friss hangot a kötetben: Szócs műveinek egy sajátos rétegét, „zoopoetikáját” elemzi színesen, mégpedig azzal a figyelemre méltó önellentmondással, hogy miközben kitartóan törekszik a kötetrendező elvhez alkalmazkodni (miszerint megközelítése a nem-metaforikus írásmódot igazolná), valójában a kötet preconcepciójának ellenkezőjét valósítja meg. Mégpedig azért, hogy az állatallegóriákkal a költő szerepjátékainak egy vonulatában összetéveszthetetlenül erdélyi viselkedésmintát és (gyanúm szerint: metaforikus) nyelvi jelentésmezőt felmutató politikai költészetet ismer meg. Ráadásul Szócs költészetének ezt a rétegét, bújtatva, több más értekezővel egyetemben, a magánélet-kisebbségi magyarság-erkölcsi tartás-elkötelezettség összefüggés-

rendszerében kényszerül értelmezni. Egymaga Cristian Réka (aki vázlatos és tömörített életúttal szolgál) állítja a magyar sorsirodalom vonulatába a költőt, a mítosz-képződés 1982-es pozíciójában megdermesztve alakját: „olyan ember volt, aki mindig vállalta tetteit, újra és újra azt az utat járta volna be”. Ezáltal – és amiként a többi szövegből is egymásra hangolódva kezd formát ölteni a költő alakja körül lassan bontakozó mítosz – az olvasóban olyan kérdések merülnek fel, amelyeket a tisztelgő írások nem érinthetnek.

Ha mégsem ismerszik fel semmiféle poétikai-metaforikus-konnotációs jelentésátvitel Szócs Géza verseiben, marad a mindig fókuszban álló szubjektum mint a lehetséges jelentések eidosza: az én magánmitológiájának növekedése. Ez a szerepalakításokkal fölizsított költő-én a sors kegyeltje volt kezdetektől. A világháború utáni években, Kolozsváron „az erdélyi magyar kommunisták [...] által létrehozott romániai magyar kulturális-felsőoktatási [...] rendszer vezető figuráinak gyermekei voltunk” – írja Szócs-nekrológiájában a már halálos beteg Tamás Gáspár Miklós, vállalva a szembesítést súlyos etikai kérdésekkel is. Így adathatott meg a robbanásszerű tehetséggel porondra ugró fiatal költőnek, hogy (kortársaitól eltérő életúttal) az egyetemről nem falura, hanem egy napilap szerkesztőségébe vonult be, és rövidesen létrehozta az ifjú tollforgatókat maga köré vonzó *Fellegvár* mellékletet. Saját költészete számára is a szárnyaló kibontakozás és a vezérré válás lehetősége ez: a diktatúrán belül egy csöppnyi szabad tér, és – egyelőre a költészet spektrumára szűkítve – egyfajta demokratikus rivalizálás tere is. A harmadik *Forrás*-nemzedékként bemutatkozó, heterogén költőcsoport tagjaként nevét a kritika mind gyakrabban együtt emlegeti a Markó Bélával, és ez a kezdetben alig észlelhető, de hiteles költői vetélkedés láthatóan a rendszerváltás táján fordul át valami másba. Egy mondatban a lényeg így foglalható össze: költőnek, jó költőnek lenni – életformát jelent. A fentebb említett „kiválasztó-dáshoz” a tehetségen és a származáson túl különleges elszántság is szükséges. Csak az a tehetség nőhet nagygyá, aki bizonyos kompromisszumokat, kockázatokat, politikai harcokat is vállal. Szócs Géza tehát a *Fellegvár* kilátóját választja, Markó Béla a kiegyezést a román párthatalomnak hajbókoló Hajdu Győzővel. Sütő András pedig, diplomáciai megfontolásokból, a Herder-díjjal járó ösztöndíjat a kolozsvári tehetségnek juttatja: „Benne látom az erdélyi magyar költőnek azt a képviselőjét, aki [...] akarja vállalni etikai, közösségi gondjainkat is.” Szócs Géza ezzel elindul a világirodalmi kapcsolatrendszer útján, költői és nem költői szövegei sziporkáznak az ötletektől. Vezérré a különös és szakadatlan szerepjáték formálja: kijelentéseit, viselkedését valóság és fikció szétszalazhatatlan keveredése teszi igazgatóvá, személyét megszámlálhatatlan rajongói-

nak bálványává; szövegjátékaiban pedig lenyűgözően összehasonlítható a poétikum és politikum igazságértéke. Amikor már szinte lehetetlen útlevelet kapni, ő utazgat a világban, ám közben ott az első fordulat éve: 1982, *Ellenpontok*, az egyetlen romániai szamizdat. A lap az erdélyi olvasókhöz nem jut el, ám bátor politikai tettek számát, és Szócs Géza hírnevét éppenséggel a szerzők lebukása meg az ő üldöztetése kapja szárnyra. A körülményeket oknyomozó riportkönyvben (Molnár János: *Az egyetlen*) máig sem sikerült tisztázni, leghitelesebb tanúnak azonban a korszak legvalóságosabb ellenállóját, Cs. Gyimesi Évát tekintem: „Szócs Géza sohasem próbált meggyőzni arról, hogy ő nem provokátor. Én hittem, hogy nem az. [...] Fontosabb volt [...] az az igazság, aminek ő és társai akkor a szimbólumává lettek.” Miután nyugatra emigrál, a beláthatatlan távolság tovább növeli az elszigetelt erdélyiek szemében a költő és politikai ellenálló e szimbólumát, és 1990-ben – újabb fordulat – valódi hősként térhet vissza szülőföldjére. És ekkor a vetélkedés irányt vált, Arkádia idilli tájairól a Sütő által igényelt közélet területére, ahol viszont Markó arat diadalt. Magyar (és erdélyi) történelmi hagyomány ismétlődik: a politikában Báthori és Bethlen Gábor, az irodalomban az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk*, közelebről Sütő András és Székely János, a kettő keverékében népi és urbánus, jobb és bal. Egyetlen költőnek sem tesz jót, ha feladja az elsődleges költőszerepet; a Magyarországon letelepedő Szócs Géza egyre mélyebben kötődik a politikához. Az alkotónak született személyiség, aki a költészetben zseniális, többnyire következetlen a hatalmi harcok szövődményes viszonyai közepette. Csakis ezzel magyarázható, hogy amikor észrevehetően mellékessé kezd válni a magyarság számára a költő Szócs Géza – a hatalom képviselőjét részesítve előnyben –,

megfontolatlan kijelentéseket tesz. „A magyar nemzet egyik nagy válságát éli. Új Széchenyire lett volna szüksége. [...] semmi okom nem lehet az elégedettségére” – írja abban a könyvében, amelynek sokan már a címét is félreértették; tanúja voltam ennek, amikor 2010-ben gödöllői értelmiségieknek bemutatta az *Amikor fordul az ezredet*. Kijelentése a szövegkörnyezetben azt sejteti, hogy a nemzet éppenséggel nem ismerte fel a vezérszerepre legalkalmasabb és emiatt csalódott személyiséget. „...többé semmiféle áldozatra nem érzek hajlandóságot azért az alantas érdekekkel telezsúfolt bolondok hajójáért, amely ma a magyar nemzet.”

1990 körül a történelem alaposan megtévesztette a közép-európai értelmiséget; úgy képzeltük, szakpolitikusok hiányában írók, költők vehetik kézbe a társadalom irányítását. Szócs Gézát is megtréfálta a sors; hitte, neki kell mutatnia a helyes utat – aztán eltévesztette, de a reá rótt szerepet is: egyre kevesebb nagyverset írt a közszereplés szüneteiben. Az utókor terhes feladata lesz, hogy alaposan átkutassa az életművet, a nagy költőben méltányolja a korábbi versekben reánk tekintő morális lényt, és őt örökítse meg, aki a magyar irodalom egyik legszebb hitvallását írta:

„Isten, köszönünk mindent;
s ha elrejtőznél egyszer
a végtelen időben,
templomi festett képen
vagy kifaragott kőben:
kérünk, Miatyánk, engedd
hogy megtaláljunk téged
egy kukoricaföldben
vagy Emontekiőben.”